

Petru Fideliovi
Sborník k sedmdesátinám

Triáda

Petr Fidelius (* 15. prosince 1948 v Praze), esejista, kritik, editor, redaktor, překladatel. Původně krycí jméno Petr Fidelius (resp. šifra -pf-), které si zvolil pro publikaci v samizdatu, se mu stalo trvalým autorským jménem, jehož užívá dodnes. Ediční práce a překlady podepisoval v samizdatu, s krátkým přesahem do prvních polistopadových let, rovněž krycím jménem Daniel Bohdan (šifra -db-); nadále už jako editor a překladatel vystupuje pod svým občanským jménem Karel Palek.

V letech 1967–1974 studoval francouzštinu a vietnamštinu na Filosofické fakultě University Karlovy. Po dokončení studia pracoval mezi roky 1974–1990 jako topič (nejdéle, 1977–1990, na I. stomatologické klinice v Praze v Kateřinské ulici). Od konce sedmdesátých let publikoval v samizdatu a později i v zahraničních a exilových časopisech. Od roku 1982 se podílel na redakci a vydávání samizdatového čtvrtletníku Kritický sborník. Iniciátory vzniku časopisu v roce 1981 byli Jan Vladislav, František Kautman a Jindřich Pokorný, jeho prvním redaktorem se stal Josef Vohryzek a později jej vystřídali Jan Lopatka a Luboš Dobrovský, redakčně spolupracoval ještě Miloš Rejchrt. V letech 1990–1993, poté co začal vycházet v tištěné podobě, vedl Kritický sborník Jan Lopatka. Karel Palek byl výkonným redaktorem, od roku 1993 do 2001 pak Kritický sborník řídil, v ročnících 1994 a 1995 za redakční spolupráce Michaela Špirita. Od počátku devadesátých let publikoval kromě Kritického sborníku v Přítomnosti, Literárních novinách, Lidových novinách, Mladé frontě Dnes aj. Od roku 2000 působí na Fakultě humanitních studií UK v Praze.

Mediální kampaň komunistické moci proti Chartě 77 ho přivedla k důkladnému studiu novinových článků, tištěných zejména v Rudém právu. Výsledky sémantického rozboru komunistického jazyka uveřejnil mimo jiné ve studiích *Lid*, *demokracie*, *socialismus* (samizdat 1978), „*Pohádka o Stalínovi*“ v *kontextu současné oficiální propagandy* (samizdat 1980) a *Zrcadlo komunistické moci* (čas. 1994). První dvě práce spolu s kratšími esey, původně částmi studie *Posun po šikmé ploše*, vyšly v neautorizovaném svazku *Jazyk a moc* (1983), který se stal předlohou francouzského překladu *L'Esprit post-totalitaire* (přeložila Erika Abrams, předmluvu napsal André Glucksmann, 1986). Samostatně byly již předtím vydány v překladu do italštiny s názvy *Popolo, democrazia, socialismo* (1981) a *La Favola di Stalin* (1983). Autorizovanou verzi analýz předložil Petr Fidelius v knize *Řeč komunistické moci* (1997, dotisk 2002, 2., rozšířené vydání 2016).

Kritický postoj ke koncepci undergroundu zaujal ve studii *Posun po šikmé ploše* (samizdat 1981, zkrácená verze s názvem K Jirousově koncepci undergroundu, čas. 1993, knižně 2000). K povaze samizdatu se vyjádřil v článku Zapomenutý otazník nad „ineditní“ literaturou (čas. samizdat 1983). Zájem o „zacházení se slovy“ vedl Petra Fidelia ke kritice užívání základních pojmů v textech například Václava Bělohradského, Ivana Divíše, Václava Havla, Vladimíra Macury aj. Výbor prací z osmdesátých a devadesátých let tvoří svazek *Kritické eseje* (2000, ve skutečnosti 2001). Zvláštní oblast Fideliova díla v dekadě od poloviny osmdesátých let představují časopisecké lingvistické studie věnované aktuálním otázkám vývoje českého pravopisu.

Edičně připravil dva knižní soubory dialogů Zdeňka Neubauera a Ivana M. Havla: *Sidonius a Sakateka: Dialogů patero* (samizdat 1986) a *Sidonia a Sakateky čtrnáctero vykročení* (2004), knihu Zdeňka Neubauera *Bytí a subjektivita. Ricaurovské eseje* (samizdat 1986) a svazek sloupků Ivana M. Havla psaných do časopisu Vesmír z let 1991–1996 *Otevřené oči a zvednuté obočí* (1998); zásadní redakční revizi K. Palka procházely též všechny texty Z. Neubauera publikované v Kritickém sborníku. Uspořádal a komentoval výběry z politické publicistiky Ferdinanda Peroutky do roku 1948 *O věcech obecných I, II* (dva svazky, 1990, 1991) a z Peroutkových literárních kritik s názvem *Sluš-li se býtí realistou* (1993). Pro tištěné vydání zpracoval strojopisné memoáry Václava M. Havla *Mé vzpomínky* (1993) a dva svazky spisů Jana Patočky: *Češi I, II* (společně s Ivanem Chvatíkem, 2006). Dále uspořádal a průvodními texty komentoval obsáhlý výběr ze samizdatových ročníků časopisu *Kritický sborník 1981–1989* (2009) a edičně se podílel na vydání výběru z textů Zdeňka Vašíčka *Podmínky volby* (2003), mj. podstatně revidoval původní autorovo uspořádání. K vydání připravil z rukopisu také Vašíčkovu poslední knihu *Jak se dělají filosofie* (spolu s Robertem Krumphanzlem, 2012).

Kromě časopiseckých překladů, zejména z francouzštiny a angličtiny, vyšly dva překlady Karla Palka knižně: novela Françoise Mauriaca *Umouněněc* (z francouzštiny, 1983) a studie Viléma Flussera *Jazyk a skutečnost* (z portugalského, 2005).

V roce 2002 obdržel Výroční cenu Nadace Český literární fond za knihu *Kritické eseje*.

(rk)

Petru Fideliovi
Sborník k sedmdesátinám

Petru Fideliovi
Sborník k sedmdesátinám

Triáda

Uspořádaly Lucie Malá a Tereza Šnellerová

Texty © Ivan M. Havel, Tomáš Hermann,
Ivan Chvatík, Filip Karfík, Pavel Kouba,
Robert Krumphanzl, Rudolf Kučera, Dominik Lukeš,
Ivan Matoušek, Martin Palouš, Miroslav Petříček,
Petr Rezek, Michael Špirit, Karel Šprunk, Jan Šulc
Fotografie (2000) © Petr Kotyk
Bibliografie © Michal Kosák
© Triáda, 2018
ISBN 978-80-7474-248-4
ISBN (pdf) 978-80-7474-496-9
ISBN (epub) 978-80-7474-497-6
ISBN (mobi) 978-80-7474-498-3

Karel Palek alias Petr Fidelius postupuje ve svých pracích metodicky, ať jde o analýzu totalitního jazyka, reflexe umělecké i odborné tvorby, některou z řady polemik, které vedl, či jednoduše o běžné provozování editorského a redaktorského řemesla, soustředí se především na pojednaný text, jeho argumentační strukturu, funkčnost kompozice, platnost jednotlivých tvrzení, patřičnost zvolených výrazů. Jeho textové analýzy se vyznačují kritičností a důsledností – Fidelius pomocí analýzy odhaluje slabost či bezobsažnost všeobecně deklarovaných tvrzení, pojmenovává ustálené vyjadřovací postupy, jejichž automatizovanost a vyprázdněnost často nenahlížíme, detekuje případná pochybení či nedbalosti mluvčího. Jeho činnost je však také orientována zřetelně formulovanými, čitelnými hodnotami a morálním závazkem vůči společnosti. Význam takových hodnot je v humanitních vědách posledních téměř třiceti let sice samozřejmě přijímán, nezřídka halasně proklamován, avšak často jen do té chvíle, v níž jsou vystaveny zkoušce a konfrontaci. Zdá se, že v současnosti se sama podstata kriticismu a s ním neodbytně spjatého aktu hodnocení (odkazujícímu právě k přítomnosti a vědomí hodnot) stává nepohodlným a nežádoucím elementem. Ruší totiž zaběhnutý chod, a tudíž kýženou produktivitu akademických pracovišť, redakcí, institucí, znejišťuje a uvádí v nesoulad, staví člověka do nepohodlné situace.

Maximy jsou přitom zdánlivě prosté: nerelativizovat, trvat si na svém, hovořit bez plané shovívavosti a bez ohledu na výhody či nevýhody, které z takového jednání plynou. Jen hrstka kritiků byla – jako Petr Fidelius – schopna takovým maximám dostat za minulého režimu, a přestože jsou podmínky pro jejich naplnění dnes snazší, není obecně kritický, primárně nepragmatický postoj přirozenou součástí společenské konvence.

Avšak je to právě toto východisko, které umožňuje kritiku vůbec provozovat, a to, čím k sobě Petr Fidelius stále přitahuje pozornost.

Čtenáři Fideliových esejů se nabízí otevřené a inspirativní dílo, s nímž lze souznít i polemizovat, nelze je však pro jeho obecnou důsažnost, sahající mimo oblast textové analýzy, jednoduše obejít (podobně jako nelze opomíjet činnost celého okruhu autorů Kritického sborníku). Petr Fidelius dle svého vyjádření v předmluvě k prvnímu vydání *Řeči komunistické moci* (1998) doufal, že odhalí nebezpečí řeči a „jen“ nastíní cestu, po níž se lze vydat. S odstupem času, v předmluvě k druhému vydání (2016), musel konstatovat, že se nic takového nestalo. Fidelius byl několikrát nařčen z přílišné prudkosti, černo-bílého vidění či dogmatismu: poukazy na nedostatečnou objektivnost kupříkladu jeho pojednání o komunistické řeči se nyní objevují v různých diskusích o tzv. normalizaci a metodologických možnostech jejího historiografického uchopení. Tyto historiografické diskuse o normalizaci se rovněž mýjejí s Fideliovým přístupem soustavnější orientace na jazyk jako formant mimojazykové (totalitní) skutečnosti. Setrvávají u historických textů jako dokumentárního materiálu, v němž mají ideologické výpovědi (floskule) jen pragmatickou (pokrývací) funkci, jejich formující vliv ponechávají stranou – bez analýzy pojmů přejímají diskutující často nereflektovaně i kritizovaný jazyk, tedy stále stejně nebezpečný totožný slovník.

Jisté původně marginální a všemi odsuzované „normalizační“ reziduum dochází svého nového uplatnění. Totalitní jazyk svazuje myšlení, určuje mu mantinely a obranou proti němu je tuto skutečnost neustále reflektovat a připomínat. Jak jsme v tomto ohledu obstáli, tematizují mimo jiné některé zde přítomné příspěvky.

Budiž tento sborník oceněním kritické osobnosti Petra Fidelity, dokladem zájmu o jeho dílo, zprávou o vlivu, jež zanechalo a zanechává, a podnětem k dalšímu uvažování o něm.

Přítomný sborník vznikl na počest životního jubilea Karla Pal-ka, píšícího zejména pod kryptonymem Petr Fidelius, kritika, lingvisty, editora díla Jana Patočky či Ferdinanda Peroutky a redaktora spjatého s Kritickým sborníkem. Na následujících stránkách se sešli jak autoři z nejrůznějších oborů, které Fide-lioova kritická tvorba ovlivnila a inspirovala, tak lidé, na něž zapůsobila jeho osobnost a kteří přispěli svědectvím o spolu- práci s oslavencem a o odborném i společenském setkávání.

Předmětem čtveřice textů v prvním bloku jsou různé aspek-ty Fideliovy činnosti, kterou autoři reflektují či se jí inspiroují. Příspěvek Tomáše Hermanna se především týká Fideliových analýz jazyka totalitní moci, jímž se soustavně věnoval od kon- ce sedmdesátých let a jež byly po revoluci soustředěny do knihy *Řeč komunistické moci* (1998). Poprvé tiskem zde vychá-zí recenze, kterou její autor původně připravil pro rozhlasové vysílání a jež reflektuje první porevoluční vydání zmíněného souboru Fideliových esejů. T. Hermann v ní shrnuje klíčové momenty Fideliových rozborů a přibližuje nejen jeho meto- du textové kritiky jako takovou, ale nastiňuje možnosti, které představuje pro budoucí zkoumání jazyka totality. Dokument pro přítomnou knihu opatřil autor osobně laděným úvodem. V oddíle následuje text, který zpřítomňuje jinou Fideliovou aktivitu: jeho angažmá v samizdatovém Kritickém sborníku. Michael Špirit ve své stati pojednává o autorství krátkých ano- tací publikovaných v rubrice Knižní zpravodaj. Lingvista Domi- nik Lukeš ve svém příspěvku připomíná soudobé západní ling- vistické směry, mj. kritickou analýzu diskurzu, a upozorňuje na aspekty vztahu jazyka a moci, které jsou imanentně přítomny v jakémkoli řečovém chování. Uvádí příklady zdánlivě neviditel- né jazykové manipulace, možnosti její reflexe (nejen) běžnými mluvčími a zabývá se myšlenkou, jakou pozici zaujímají v tomto jazykovém „stroji“ lingvisté. Rudolf Kučera píše o obrazu světa, jaký vytváří současný jazyk liberální demokracie. Předmětem jeho příspěvku, inspirovaného Fideliovými esejemi, je politic- ký a mediální slovník užívaný v souvislosti s tzv. migrační krizí a jeho možná příbuznost se slovníky totalitních režimů.

Témata v další části knihy přesahují rámec orientace na Fideliova jazykovědná zkoumání, vztahují se k jeho tvorbě volněji a upomínají tak na její širší kontext. Otázkou některých jejích vazeb na oblast teorie médií a mediality se zabývá Miroslav Petříček, který ve své stati volně navazuje na kapitolu „Medialita médií“ ze své knihy *Co je nového ve filosofii?* (Nová beseda 2018, s. 59–66). Přibližuje v ní práce teoretika Dietera Mersche a vysvětluje klíčové pojmy jeho negativní teorie médií. Mersch reviduje základní tezi teorie médií a ohledává možnosti uchopení ontologického základu mediality. Novým východiskem pro strategii negativní teorie médií jsou Merschovi především umělecké intervence. Petr Rezek poukazuje na jinou vlastnost mediality, vychází při tom ze svého textu „Stylizace vítězí“ (vydaného v 5. čísle sborníku antikvariátu Ztichlá klika, 2008, s. 5). V lidském „přirozeném“ projevu zachyceném prostředkujícím médii dochází podle autora paradoxně k efektu ztráty pravdivosti původní přirozenosti – mediální rámec ji proměňuje v její přetvářku: dochází k tzv. inscenaci pravdy, nepovedenému předvádění bezprostřednosti. Filip Karfík uvádí Fidelia v rozhovor s Platonem: připomíná Platonovu teorii řeči, jak ji podává v dialozích *Kratylos*, *Theaitetos* a *Sofistes*, a poznatky o kritériích pravdivosti řeči závěrem konfrontuje s pojetím pravdy formulovaným ve Fideliově kritice Václava Bělohradského, nazvané „Postmoderní filosof na českém tržišti“. Pavel Kouba věnoval Petru Fideliovi svou studii „Anatomie přítomnosti“, přepracovanou kapitolu „Hranice přítomnosti“ ze své knihy *Život rozumění* (2011). Společným jmenovatelem úvah nad Fideliovým dílem je zde především tematizace pojetí pravdy, pravdivosti, resp. „pravdění“ jako dění pravdy a přítomné možnosti poznání. U Fidelia je i tato problematika neodmyslitelně spjatá s řečí – skrze řeč se pravda vyjadřuje.

Třetí část knihy zachycuje Petra Fidelia očima přátel a spolupracovníků. Jednotlivé charakteristiky často zaznamenávají první seznámení s kritikem a působivý dojem, který zanechal. Fidelius je zde portrétován i v méně obvyklých rolích. Martin Palouš ho v pěti vzpomínkových obrazech představuje jako

„přísného přítele“, Karel Šprunk ve svém vyprávění upomíná na oslavencovu dosud nepřiliš známou dráhu divadelnickou. Jan Šulc charakterizuje Petra Fidelia mj. jako nesmlouvavého a náročného redaktora a Ivan Matoušek eviduje veškerá dosavadní vzájemná setkání.

Celek je doplněn ilustrací od Ivana M. Havla a Fideliovi dedikovaným překladem Höderlinovy básně od Ivana Chvatíka.

Editorky děkují Lucii Bartoňové, Libuši Heczkové a Robertu Krumphanzlovi.

„Řeč vždycky přesahuje toho, kdo jí užívá.“
Osobní svědectví o naléhavosti Petra Fidelia
s jedním dokumentem
Tomáš Hermann

Karla Palka jsem poznal osobně v roce 2007. Příležitost poskytl jeden ze seminářů, pořádaných Ústavem pro soudobé dějiny ve Vlašské ulici, na kterém Karel Palek v květnu toho roku jako hlavní host přednášel a diskutoval o svých někdejších analýzách oficiálního jazyka komunistické propagandy. Komentáře pronesli Zdeněk Vašíček a Michal Kopeček, debata byla živá a následovalo pohoštění s posezením v ústavní zahradě. Téma mne sice velmi zajímalo, k osobnímu kontaktu jsem byl však tehdy motivován něčím jiným. Předchozí rok totiž vyšly dva obsáhlé svazky Spisů Jana Patočky o Česích, které Karel Palek edičně připravil s Ivanem Chvatíkem a doprovodil vynikajícím komentářem. Požádal jsem ho nesměle o schůzku, neboť jsem měl k souboru několik otázek a stál jsem o konzultaci nad některými edičními záměry a postupy. Ke konzultaci došlo o několik dnů později v jednom z kavárenských dvorků v ulici Karoliny Světlé. Jistou trému ze setkání s legendou samizdatové kritiky, z níž vyzařuje těžko vystihnutelné osobní charisma a přirozená autorita, vzápětí rozehnal neobvykle přímočarý zájem o věc samu a posléze neokázale projevoval přátelskou náklonnost. Od té doby se podle potřeby příležitostně setkáváme – někdy sami, jindy s dalšími kolegy – k debatám o rozpracovaných i vydaných textech a problémech, které s nimi souvisejí.

K těmto pracovním setkáním náleží určité typické znaky. Nutnou podmínkou pro místo setkání, určené vždy až po detailní rozvaze, je možnost kouřit, což se pro zimní období zkomplikovalo po uvedení tzv. protikuřáckého zákona (Karel Palek k němu vlastním nákladem vydal kritickou rozpravu). K jeho osobní výbavě patří starosvětský, dbale elegantní oděv, slaměný klobouk, doutníky, taška s drobným nákupem, pro který je třeba cestu na schůzku nebo z ní využít, a vzorně uspo-

řádané, různorodě systematicky poznačené podklady pro práci. Stůl, nejlépe co nejzazší od centra provozu daného podniku, vyžaduje další přípravu: rozvržení jednotlivých míst sezení vzhledem k účelu zamýšlené práce a potřebných zorných úhlů, kontrola zastřešení, zastínění a vhodnosti osvětlení přirozeného či umělého, uspořádání stolní desky (umístění popelníku, prostor pro šálky či sklenice), revize plochy vzhledem k rozsahu pracovních podkladů (a následné manipulace s nimi) a objasnění právě užívaných psacích potřeb. Každý detail vyžaduje stručné pragmatické zvážení možných alternativ a explicitní zdůvodnění zvoleného řešení v dané situaci či s ohledem na osobní i obecné zvyklosti. V případě většího počtu účastníků nechybí zvědavé dotazování a komentování jejich přítomnosti, zvolených pozic ve vztahu k tématu setkání a anticipovanému sledu debaty. Po objednávkce občerstvení se hned bez zbytečných oklik přistupuje k jádru věci.

Tato struktura příprav navozuje způsob a organizaci Palkovy práce, jejímž vlastním živlem je svět jazyka a řeči – v roli lingvisty, autora, kritika, editora, korektora či debatéra. Přesnost, účelnost, zvažování variant, vymezování hranic zájmu a směřování k jasným závěrům. Jiskry v očích se Karlu Palkovi rozžehnou ještě více teprve s tužkou v ruce a nad vytištěným textem. Okolní svět s jeho uspořádáním a rekvizitami pak mizí, otvírá se svět jazykových struktur, jejich špatně viditelných zákoutí, slepých uliček, pastí, ukrytých podlaží a namnoze podvědomých výpovědí. A čas poté také plyne jinak. Jednou po několika hodinách sezení nad textem, který mi lektoroval, kdy se na levé straně stolu nacházel jen útlý zlomek stran již zpracovaných, jsem byl svědkem až určité extáze v této jeho jazykové introspekci: „Ho, hó, a to by bylo, kdybychom měli více času... To bys měl vidět, jak jsem se kdysi vyřádl s autory Kritického sborníku!“ Karel Palek je bezskrupulózní a svého partnera nešetří. Ten, soudě podle sebe, odchází deprimován: všem těm nárokům prostě nelze dostát, vždyť snad ani neumím psát, ještě tolik práce... Práce s textem není samoučelná. To podstatné je, že se tu prostřednictvím psaného slova – výrazů, pojmů,

přívlastků, vazeb, syntaxe – vždy míří na myšlenku, pravý obsah výpovědi, smysl řečeného, zkušenost a skutečnost. A to vede k oné frustrující sebereflexi, odhalování vlastní neujasněnosti, pochybám o vlastním myšlení. „Nevím, co jsi chtěl říci, to si pak promysli sám, pojďme dál...“ Jindy se zamyslí nad komplikovaným souvětím a s radostně zdviženým obočím zdvořile požádá, zda tuto záludnou strukturu s více významy a skrytými vadami může použít jako názorné exemplum při své seminární výuce na fakultě, samozřejmě s uvedením autorství... Takové vyznamenání, kromě vkrádajícího se pocitu závidi oněm studentům, vzbuzuje ovšem rovněž pocity poněkud ambivalentní. Podobné destrukční a očištné postupy známe například z filosofie, ale zakusit je v rukách Karla Palka, vedené z jazyka samého, je zkušenost naprosto svébytná a jedinečná.

Nejsa lingvistou, nedokáži zde přesněji a věcněji určit povahu jeho metody a její místo na mapě jazykovědy, sémantiky a textové kritiky. Z Palkovy práce redakční, literární a kritické se však ozývá cosi starobyle a řemeslně poctivého v nejlepší řecké šaldovské tradici, v níž kritika vstupuje do veřejného prostoru jako jeho autonomní a nezastupitelný konstitutivní prvek. Význam jeho činnosti pro nezávislou či neoficiální českou kulturu před rokem 1989 i při obnově svobodného prostředí v letech devadesátých čeká ještě na naše plné docenění a komplexnější hodnocení. To ovšem vyžaduje specifické, důkladné a komparativní studium s nesnadnou interpretací. Lidé mnohem povolanější k tomu mohou přinést dílčí osobní reflexe, svědectví či dokumenty, váhal jsem proto nejprve, čím přispět do sborníku Petru Fideliovi, k němuž chovám hluboký respekt a úctu. Uvědomil jsem si však, že ze šuplíku mohu také vyjmout jeden drobný dokument.

Petra Fidelia jsem poznal osobně v roce 1998. S jeho jménem se studenti v devadesátých letech setkávali již dříve. Zejména četba Kritického sborníku nebo alespoň pravidelné listování v něm patřilo snad k dobrému vkusu, rozhodně však bylo

velmi poučné a užitečné. Čtvrtletník kromě literatury, umění a dalších kulturních témat věnoval nápadně široký prostor filosofii, přinášel dosud nedostupné texty ze samizdatu, úryvky z prací teprve připravovaných ke knižním vydáním, vždy cenné recenze a zejména též čísla s diskusními tematickými bloky. V těchto tématech se jednalo vždy o nějaká základní díla nebo otázky, texty nikdy neklesaly do akademismu a úzkého odbornictví, většinou si přitom udržovaly velmi vysokou úroveň. Naši učitelé se zde zejména v oněch tematických debatách často ukazovali v novém světle, sborník jako by zachovával a rozvíjel to nejlepší ze svobodomyšlné atmosféry, otevřenosti, kritických, ale názorově a lidsky tolerantních debat v nezávislé filosofii a kultuře poslední dekády „totality“. V útlých sešitech nebylo zbytečných vět a o textech z Kritického sborníku se v hospodách i mezi studenty často diskutovalo. V době uměle nadprodukovaného textového balastu, přebujelých aparátů a specializací s oborovými izolacemi je o to patrnější, jak moc nám dnes chybí podobně mezioborově sdílené kritické periodikum. Zaštiťující, trochu tajemné jméno Petra Fidelia představovalo autoritu a záruku kvality. Avšak vědět o Kritickém sborníku a kryptické osobě jeho editora ještě neznamenal poznat Fidelia jako autora a jeho vlastní myšlenkovou dílnu.

Právě v roce 1998 také vyšly v nakladatelství Triáda poprvé souborně a pod novým titulem Řeč komunistické moci Fideliovy legendární studie, které byly běžnému smrtelníkovi dosud naprosto nedostupné. Nakladatel a přítel Robert Krumphanzl, který měl na vydání svazku hlavní zásluhu, mi věnoval recenzní výtisk. I když se tehdy nejednalo o předmět mého primárního zájmu, Fideliovo jméno, tradovaný věhlas studií a Robertovo přátelské nabádání mne ke knize upoutaly jako k povinné četbě. Tak jsem se poprvé seznámil se světem Fideliovy kritické metody, s jemu vlastním jazykovým šarmem, stylovou čistotou, důsledností, důvtipem a myšlenkovým i myslitelským pronikáním do sémantických rovin, hlubších vrstev a širších významových souvislostí jazyka a psaného slova. Již nevím přesně, ale snad rovněž Robertovým prostřednictvím jsem získal kontakt

na redakci stanice Českého rozhlasu Vltava a možnost připravit o knize pořad.

Nevznikla proto klasická tištěná recenze, nýbrž rozhlasové čtení, jaké obvykle mizí v propadlišti dějin. Z této dřevní doby disket nemám elektronické zálohy, po usilovném hledání jsem však našel vytištěný textový podklad pořadu s rukopisnými korekturami a poznámkami. Dávám-li ho nyní s tímto dlouhým časovým odstupem k dispozici, drobně tím přispívám k dokumentaci dobového ohlasu na první vydání Fideiova kanonického díla v tehdejších kulturních médiích. Je to tedy typicky juvenilní text starý přesně dvacet let, byl jsem tenkrát triadvacetiletý student. To však nemá být omluva, neboť když ho nyní opětovně čtu, vystihuje snad v požadovaném žánru a rozsahu to hlavní, čím mne kniha oslovila a ovlivnila. V textu neměním nic než tehdejší drobné redakční korektury, gramatické drobnosti a zvolenou typografii. Připojuji ještě několik faktických údajů po paměti a podle poznámky na podkladu.

Jednalo se o pořad s názvem Excerpta, který se na Vltavě vysílal v úterý v 17.30 hod. (možná s nějakou reprízou) a ve kterém byla v pevně daném formátu vždy představena vybraná kniha na základě čtených úryvků a výkladu o ní. Délka pořadu asi 20 minut určovala maximální rozsah, jeho redaktor Jiří Hanuš pečlivě dbal také na odpovídající žánr: vzpomínám, že před natáčením bylo třeba některé věty ještě zjednodušit a prokrátit v rozsahu celkem asi půl strany, byla to pro mne zajímavá učednická zkušenost. Úryvky z knihy četl profesionální herec,¹ komentáře autor, tedy já sám, pořad se předtáčel ve studiu v budově Českého rozhlasu na Vinohradské a vysílal 19. května 1998. U použitých úryvků z knihy zde doplňuji

1 Pamatuji si na herce Bořivoje Navrátila, ale neručím již za to, zda nečetl až v dalším pořadu, který jsem poté připravil o spisu *Evropská literatura a latinský středověk* Ernsta Roberta Curtia; další mnou připravovaný pořad o eseji Růženy Grebeníčkové *Tělo a tělesnost v novověkém myšlení* zůstal jen na papíře. Nestačili jsme ho natočit, neboť jsem tehdy odcestoval na stipendijní pobyt do zahraničí.

odkazy na novější druhé, vydání, je však třeba upozornit, že ohled na posluchače vyžadoval také zde zjednodušování a krácení, takže spíše než o citace v přísném slova smyslu se místy jedná o parafráze.

Excerpta z Řeči komunistické moci Petra Fidelia

[Český rozhlas Vltava, 19. 5. 1998]

Zdá se, že nejspolehlivějším pramenem pro poznání komunistického režimu je právě to, co tento režim sám o sobě vypovídá. Řeč vždycky přesahuje toho, kdo jí užívá. Tím je dáno, že fakticky nelze totálně lhát, a proto i totalitní propaganda, tento doposud nejdůslednější pokus o účelovou manipulaci jazyka, končí posléze fiaskem. Aby se toto fiasko stalo zřejmým, nesmí se propaganda podceňovat, nesmí se brát jako obyčejné lhaní; musíme ji naopak pozorně studovat, abychom odkryli její stavební principy.²

Takovouto zkratkou formuluje Petr Fidelius úkol, jehož řešení věnoval mnohaleté úsilí. Dnes se můžeme s výsledky tohoto úsilí seznámit v knižním vydání: pod titulem *Řeč komunistické moci* jsou zahrnuty tři studie, které pocházejí z různých dob a které doposud byly dosažitelné pouze v samizdatu a exilových edicích. První a nejdelší z nich, s názvem „Lid, demokracie, socialismus“, byla napsána před dvaceti lety. Zevrubnou analýzou klíčových pojmů zde autor dochází k některým základním poznatkům, které v nových souvislostech rozvíjí v následujících dvou textech. Studie „Pohádka o Stalinovi“ vznikla roku 1980 a tematizuje způsob, jakým se oficiální propaganda v normalizační době vyslovovala o Stalinově osobě a o fenoménu tzv. kultu osobnosti. Třetí text – „Zrcadlo komunistické řeči“ – pochází až z mezního roku 1989 a shrnuje předchozí zkoumání. Uvádí je pak do vztahů s aktuálně reflektovanou otázkou mož-

2 Fidelius, Petr: *Řeč komunistické moci*. Praha, Triáda 2016, s. 165.

ných reforem a jevu tzv. „přestavby“, upřesňuje tak dřívější charakteristiky komunistického jazyka, povahy jeho myšlenkového světa. Po formální stránce lze říci, že výklady, přestože pro jazykovědu splňují nejvyšší odborné nároky, jsou velmi srozumitelné a přehledné: jejich četba nepostrádá ani jisté napětí. Kniha je navíc doplněna precizním slovníčkem citovaných propagandistů, což ocení čtenář chtivý širších informací.

Vraťme se však k obsahu. Fidelius pojímá propagandu šířeji jako řeč komunistické moci, jako to, čím se režim v normalizační době sám oficiálně prezentuje. Vychází z toho, že smyslem oficiálního jazyka již není v původním významu *propagovat*, přesvědčovat někoho o nějaké pravdě, nýbrž že zde režim za účelem sebeospravedlnění průběžně vede jakýsi monolog, z něhož je zároveň učiněn nástroj moci. A při jazykové analýze tohoto monologu sahá autor přímo k nejpovolanějšímu zdroji – k úvodníkům, článkům a projevům, které publikovalo Rudé právo. Již motiv vzniku studií je příznačný: přes jejich odborný charakter nebyl pro tehdejšího topiče v kotelně důvodem zkoumání zájem vědecký, nýbrž nutil jej k němu každodenní tlak deformované komunistické řeči.

Jakou funkci tu jazyk vlastně plní? O čem se tu vlastně mluví? Mluví se tu vůbec o něčem? Dávají všechny ty – mnohdy tak bizarní – jazykové projevy, jež přináší Rudé právo, nějaký smysl? Brzy jsem zjistil, že v komunistické řeči vládne jakýsi řád, že je to opravdu řeč o nějakém *světě*. A tak jsem začal zkoumat obsah základních pojmů, o něž se tato řeč opírá, vzájemné vztahy mezi nimi. Mým nejsilnějším badatelským zážitkem bylo poznání, že ve své vlastní řeči podává komunistický režim zcela pravdivý obraz o své povaze.³

Fidelius tedy odmítá spatřovat v textech Rudého práva pouhou snůšku lží a blábolů. Naopak: ve stálém opakování obecných tvrzení, ve frázích úvodníků, v sáhodlouhých projevech politic-

3 Tamtéž, s. XVI a XIX. Výraz „zcela pravdivý“ v poslední větě je v novém vydání (2016) nahrazen obezřetněji jako „naprosto přesný“.

kých činitelů nachází nejautentičtější zdroj informací o povaze vládnoucího režimu. Proto může hovořit o *pravdě komunistické řeči*, pokud tím míníme obraz, jež tato řeč podává o tom, kdo ji produkuje. Tento postup – totiž chápat oficiální propagandu za řeč, která je smysluplná a informující – můžeme považovat za základní a zároveň nejzajímavější prvek celé práce. Co to znamená pro autorovu metodu? Bere si za předmět celkovou logickou a myšlenkovou stavbu oficiální propagandy. Jazykový a významový rozbor komunistické řeči se chce dobrat jejího smyslu a povahy.

Vybrali jsme si několik základních pojmů, na nichž celá konstrukce oficiální propagandy spočívá, a pokusíme se prozkoumat jejich obsah. Nemíníme při tom s výroky oficiální propagandy polemizovat, nýbrž *zachytit smysl toho, co říká*.⁴

Podrobnou analýzou – s mnoha původními citacemi z článků a projevů – zkoumá autor obsah některých klíčových pojmů, jako například *demokracie, společnost, stát, strana, vedení, uvědomění, jednota, pracující, zájmy* a samozřejmě *socialismus*. Poznává vazby mezi těmito jednotlivými pojmy, jejich logické funkce a skutečné významy. Takový postup autora dovádí k pozoruhodným odhalením – režim v propagandě formuluje vlastní podstatu *světa socialismu*. Jde o to, správně porozumět *novému* obsahu zmíněných pojmů. Nemůžeme zde sledovat celý postup a všechny autorovy závěry, pokusme se tedy aspoň zprostředkovat několik hlavních postřehů. Vstupní branou do světa komunistické řeči je pojem *lid* – jedná se přece o *lidově* demokratické zřízení, *lid* je zdrojem moci, tvůrcem dějin. V oficiální politické terminologii patří k nejfrekventovanějším a přitom nejméně jasným výrazům. Pojem *lid* tak má klíčový význam pro pochopení všeho ostatního. Problémem je již to, kdo všechno k *lidu* patří. Jsou totiž skupiny občanů – například umělci, živnostníci nebo některé politické síly –, které za určitých okol-

4 Tamtéž, s. 18.

ností do lidu patří, jindy však ne. Rozhodující pro příslušnost k lidu je jejich tzv. pokrokovost. *Lid* má však své zdravé jádro, které musí být vždy pokrokové, a tímto jádrem jsou tzv. pracující, *pracující lid*. Tím se dostáváme k základnímu jevu, jež Fidelius nazývá *jadernou redukcí*: lid můžeme redukovat na jeho zdravé jádro, pokud chceme zdůraznit, kdo je na straně pokroku, a kdo má proto ve společnosti rozhodující slovo a moc. Tato redukce však zdaleka nekončí omezením lidu na masy pracujících:

Jádrem pracujících je *dělnická třída*, jejímžto jádrem je *strana*. Tím to ale nekončí, i strana (ve smyslu členských mas) má své jádro: je to tzv. *zdravé jádro*, jehož funkcí je odolávat v krizových situacích ideologickým svodům. Jádrem zdravého jádra je konečně stranické *vedení*, tj. množina *vůdců*, jež může být za příhodných historických podmínek redukována na Vůdce jediného. Onou „podstatnou“ kvalitou, jež zůstává při všech redukcích zachována, je to, že „lid“ hraje vždy „pokrokovou“ úlohu v dějinách, „tvoří dějiny“.⁵

Pojem *lid* takto tvoří jakousi universální formuli, která může znamenat většinu občanů. Význam však lze dle potřeby redukovat jen na dělnickou třídu, stranu, zdravé jádro strany, stranické vedení – v krajním případě může lid představovat pouze jediný vůdce. Fidelius ukazuje, jak se v Rudém právu pojmy *lid* a *strana* zaměňují.

Za určitých okolností tedy „jít s lidem“ nemusí znamenat nic víc než „jít se stranou“. Slovo „lid“ může tak sloužit jako šifra pro „stranu“, kdykoliv se použití pravého jména jeví neúnosné či nevýhodné. Jen považme, jak by to vypadalo, kdyby byl Gottwald prohlásil: „vůle *strany* bude v této zemi zákonem“. A co by tomu řekli čtenáři, kdyby v novinách stálo: „demokratické je to, co slouží zájmům *strany*“ anebo: „*strana* nebu-

5 Tamtéž, s. 167.

de s nikým diskutovat“. Dosadí-li se v podobných formulacích na místo „strany“ slovo „lid“, zní to hned mnohem přijatelněji.⁶

Rozpoznání této tzv. jaderné redukce má pro Fidelia určující význam. Na jeho základě autor rozvádí celou logiku oficiální komunistické argumentace a význam dalších pojmů. Tak třeba ona *pokrokovost*, již je definován lid, je vázána na oficiální pojetí dějin – co je pokrokové, to musí mít své *objektivní zájmy* v souladu s tzv. *zákonny dějinného vývoje*, které jsou taktéž objektivní, a tedy *vědecky* poznatelné. Lid sám od sebe však své objektivní zájmy nikdy rozpoznat nemůže. Dokonce hrozí neustálé nebezpečí, že bude podléhat zájmům subjektivním: pro uvědomění objektivních zájmů má však ve svém jádru Stranu, přesněji stranické vedení.

Aby lid mohl *uvědoměle* hrát svou „pokrokovou“ úlohu, a být tak v pravém slova smyslu „lidem“, potřebuje neustálé *vedení*; v tom netvoří výjimku ani „stranické masy“, i když míra jejich „uvědomělosti“ je vzhledem k ostatním vrstvám „lidu“ relativně nejvyšší: neboť ani ony nemají nezávislý přístup k historické pravdě. Výlučnými znalci „zákonů“ jsou straničtí *vůdcové*, a proto jedině oni mohou obstarávat nezbytné řízení „lidu“.⁷

Odtud plyne několik důsledků, především: momentální stranické vedení je zcela principiálně *neomylné*, neboť vždy objektivně, vědecky rozpoznává zájmy lidu. Vedení může připustit některé omyly v minulosti, třeba v případě kultu osobnosti, ale takového poznání zase není nikdo jiný práv než toto vedení samo. A potom je takový poznatek v přítomné době opět zcela vědecky objektivní, a tudíž nezpochybnitelný. Od principu neomylnosti se odvíjí nutný nárok na *vedoucí úlohu* ve společnosti.

⁶ Tamtéž, s. 44.

⁷ Tamtéž, s. 168.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy ***Petru Fideliovi***.

Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.